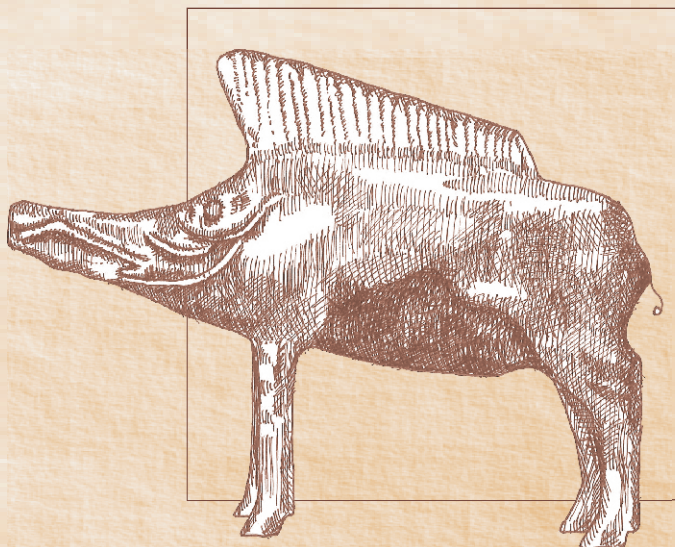

Agnieszka Bartnik

MOCCUS

Dzik w wierzeniach starożytnych Celtów

Agnieszka Bartnik – doktor nauk humanistycznych, pracownik Zakładu Historii Starożytnej. Zajmuje się tematyką celtycką. Jej zainteresowania naukowe oscylują wokół zagadnień związanych z wierzeniami oraz rolą zwierząt w kultach celtyckich. Obecnie głównym tematem swoich badań uczyniła szeroko rozumiane mity i mitologię celtycką, przede wszystkim oryginalne sagi i opowieści celtyckie przedstawiające historie życia bogów oraz największych herosów Irlandii. Efektem najnowszych badań Autorki jest artykuł opublikowany w „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” dotyczący irlandzkiego utworu *Cath Catharda*.

MOCCUS

Dzik w wierzeniach starożytnych Celtów

NR 2953

Agnieszka Bartnik

MOCCUS

Dzik w wierzeniach starożytnych Celtów

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2012

Redaktor serii: Historia
Sylwester Fertacz

Recenzent
Joanna Rostropowicz

Spis treści

Wstęp		7
Koncepcja pracy		7
Charakterystyka bazy źródłowej		12
Stan badań		18
ROZDZIAŁ I		
Dzik i jego symbolika w tradycji celtyckiej		23
ROZDZIAŁ II		
Ewolucja wizerunku oraz funkcji Boga Dzika w wierzeniach Celtów		67
Kult dzika jako ucieleśnienie sił przyrody		71
Antropomorfizacja dzika		85
ROZDZIAŁ III		
Gallorzymski i brytorzymski Bóg Dzik		95
ROZDZIAŁ IV		
Pochówki dzików oraz ich znaczenie		107
Zakończenie		123
Aneks		133
Kult dzika i jego przejawy na ziemiach polskich		133
Bóstwa i postacie mitologiczne		138
Wykaz wybranych zabytków związanych z kultem dzika		142

Bibliografia | 149

Źródła | 149

Opracowania | 151

Summary | 169

Zusammenfassung | 171

Wstęp

Koncepcja pracy

W kulturze Indoeuropejczyków, w tym Celtów, zwierzęta spełniały ważną funkcję. We wszystkich aspektach życia plemion celtyckich możemy zaobserwować znaczącą rolę zwierząt, przede wszystkim w wierzeniach. Wśród wielu uznawanych przez Celtów za święte należy wymienić m.in. jelenia, konia oraz dzika. Przedstawienia pierwszych dwóch zwierząt odgrywały istotną rolę w kultach i mitologii celtyckiej, ale wierzenia z nimi związane nie miały zasięgu ogólnoceltyckiego. Natomiast kult dzika miał zdecydowanie ogólnoceltycki charakter, odnotowano go w wierzeniach plemion należących do wszystkich trzech grup¹.

W wierzeniach oraz mitologii plemion celtyckich dzik był jednym z najczęściej spotykanych zwierząt. Celtowie określali go słowem „moccus” – oznaczało ono zarówno dzika jako zwierzę, jak i czczonego przez nich Boga Dzika (DRIOUX, 1934: 15–17; DOTIN, 1920: 272). Słowo określające to zwierzę funkcjonowało na terenach zamieszkałych przez plemiona wszystkich trzech grup, drobne różnice w wymowie wynikały z odmienności dialektów używanych przez poszczególne plemiona (LAMBERT, 2003;

¹ W literaturze plemiona celtyckie są dzielone na trzy grupy według kryterium geograficznego. Plemiona zajmujące obszary na zachód od rzeki Ren określa się mianem grupy zachodniej; plemiona na wschód od rzeki Ren – grupą wschodnią; na grupę północną składają się plemiona, które zamieszkiwały obszar dzisiejszych Wysp Brytyjskich.

DELMARRE, 2003; QUINN, 1983)². Słowo „moccus” oznaczające dzika z czasem stało się określeniem Boga Dzika w jego antropomorficznej postaci, a w okresie gallorzymskim było używane jako przydomek Merkuriego, czczonego przez Celtów jako Merkurego Moccusa (CIL XIII 5676)³.

Pierwszym, zasadniczym powodem podjęcia przeze mnie badań wokół tematu obecności symbolu dzika w kulturze i religii jest niezwykła wręcz odmienność proveniencji wierzeń oraz koncepcji związanych z tym wierzeniem właśnie w przypadku Celtów. Drugą kwestią budzącą moje zainteresowanie badawcze jest niezwykle bogata symbolika i rozległe kompetencje dzika (wiążące go ze sferą zarówno lunarną, jak i solarną), nie tylko w wierzeniach plemion celtyckich, lecz także w religiach pozostałych ludów indoeuropejskich. Można także zaobserwować odrębności wynikające z płci omawianego zwierzęcia – lochy związane były z nieco innymi wierzeniami niż knury; podział ten szczególnie silnie zarysowywał się właśnie w przypadku plemion celtyckich. Zastanawiające, dlaczego wierzenia, mity i kultury związane z tym zwierzęciem nie wykazują analogii do wierzeń pozostałych ludów indoeuropejskich.

Po trzecie, mimo tak zaskakujących różnic w sposobie funkcjonowania symbolu dzika w kulturach różnych ludów indoeuropejskich, różnic niewystępujących w odniesieniu do innych zwierząt uznawanych za święte i doznających czci u wszystkich wspomnianych ludów, zagadnienie to nie doczekało się do tej pory badań oraz opracowania. Badania nad rolą dzika w plemionach należących do różnych grup celtyckich pozwalają zaobserwować, jak jedno zwierzę może symbolizować bardzo odmienne wartości. Moim głównym celem było wykazanie różnic w symbolice dzika i jego roli w życiu plemion celtyckich oraz zwrócenie szczególnej uwagi na odrębności, czyniące wierzenia Celtów wyjątkowymi na tle systemu wierzeń pozostałych Indoeuropejczyków.

Prezentowane w niniejszej pracy badania skoncentrowane wokół problematyki dzika dotyczą okresu od VI wieku p.n.e. – kiedy to wzmianki na

² Celtowie wspiarscy używali formy Nom. *Mucc*; Gen. *Mucce*; na terenach Galii forma pochodziła od słowa Nom. *Moch*, a w Bretanii od *moc'h*. W Irlandii do dnia dzisiejszego zachowało się w języku staroceltyckie określenie dzika *muc*. Stąd znane z inskrypcji określenie *moccus*.

³ Stosowane skróty dotyczące opisu źródeł podają na s. 149–151.

temat plemion celtyckich zaczęły pojawiać się w przekazach autorów antycznych, a w ich tekstach po raz pierwszy wystąpiła nazwa określająca interesujący nas lud jako Κελτοί – do IV wieku n.e. dla plemion kontynentalnych oraz V wieku n.e. dla mieszkańców Wysp Brytyjskich, czyli do czasów, gdy zamieszkujące tam plemiona celtyckie zaczęły przyjmować chrześcijaństwo (CHADWICK, 1958; RAYAN, 1999; BAMFORD, 1983: 66–78). Wyznaczenie dolnej cezurę dla Europy kontynentalnej na IV wiek związane jest z początkiem silnego wpływu Imperium Rzymskiego na Celtów, którzy zamieszkiwali te tereny. Oddziaływanie to nasiliło się szczególnie po pokonaniu przez Rzym Celtów w Italii Północnej, a później podboju Galii przez Gajusza Juliusza Cezara i przekształceniu jej w prowincję rzymską. W związku z tym od I wieku p.n.e. plemiona celtyckie zamieszkujące te tereny ulegały wpływom rzymskim, w wyniku czego doszło do wytworzenia się kultury gallo-rzymskiej. Kultura celtycka nie podlegała już dynamicznym przemianom, nie powstawały też jej samodzielne elementy mogące uchodzić za celtyckie. Znacznie późniejsza data końcowa zaproponowana dla terenu Brytanii jest związana z dużą odrębnością tych terenów oraz mniejszymi wpływami Rzymu. Wprawdzie Cezar, a potem Klaudiusz i kolejni władcy rzymscy organizowali wyprawy do Brytanii, jednak wpływy Imperium nigdy nie były tam tak silne jak na kontynencie. Bardzo prężnie i bez większych przeszkód rozwijała się też kultura celtycka w Irlandii. Na tych terenach powstały niepowtarzalne w swym charakterze źródła, w których odnaleźć można wiele cennych informacji dotyczących dzika, przede wszystkim jego symboliki w sferze wierzeń. Szczególnie ważne są spisane dopiero w średniowieczu, ale chronologicznie znacznie starsze przekazy ustne; dzięki nim mamy możliwość zapoznania się z mitologią oraz literacką tradycją Celtów. Takie źródła, w których ukazano życie plemion zamieszkujących na kontynencie, w większości zostały utracone, a elementy mitologii i tradycji Celtów z Europy kontynentalnej jesteśmy zmuszeni poznawać za pośrednictwem autorów greckich i rzymskich. Wspomniane mity powodują pewne zachwianie chronologicznej struktury pracy, jako że zostały spisane w późniejszym okresie. Jednakże – z czym zgadzają się badacze tej problematyki – stanowią zapis znacznie starszej tradycji ustnej, będącej odzwierciedleniem życia społeczeństwa celtyckiego i jego wierzeń z początków naszej ery, w związku z czym należy zasygnalizować ich istnienie.

Terytorialnie zakres pracy obejmuje: Europę kontynentalną, gdzie znajdowała się kolebka kultury Celtów i skąd rozpoczęły swoje wędrówki, aby zajmować kolejne ziemie, m.in. Wyspy Brytyjskie, na których populacja celtycka utworzyła odrębną grupę, określaną jako północna, oraz Azję Mniejszą, w której najważniejsza była Galacja, zasiedlona przez kolonistów celtyckich już na początku III wieku p.n.e. Nie można również zapomnieć krótkiego wprawdzie, ale znaczącego pobytu Celtów w Tracji; prócz tego należy odnotować istnienie grup celtyckich, które zajęły tereny na wschód od Karpat, czyli ziemie Ukrainy i Mołdawii, skąd pochodzi wiele cennych znalezisk związanych z kultem dzika.

Praca została podzielona na cztery rozdziały. W każdym z nich omówiłam odrębne zagadnienie istotne dla zaprezentowania symboliki oraz roli dzika w wierzeniach Celtów. Rozdział pierwszy poświęciłam przedstawieniu i przeanalizowaniu znaczenia symboliki dzika wśród plemion celtyckich. Wspólne pochodzenie oraz bezpośrednie sąsiedztwo innych ludów indoeuropejskich mogło mieć wpływ na rolę symbolu dzika w wierzeniach Celtów. Analizując materiał badawczy dotyczący poszczególnych grup celtyckich, należy zastanowić się, czy pewne elementy wierzeń, niemające reprezentacji w wierzeniach wszystkich plemion, nie są wynikiem wpływu sąsiadów. Niektóre elementy dotyczące kultu dzika możemy zaobserwować tylko wśród Celtów, mają one charakter unikalny i niepowtarzalny.

Niezwykła dynamika obrzędów oraz następująca na przestrzeni wieków ewolucja wierzeń związanych z dzikiem skłoniły mnie do tego, by rozdział drugi poświęcić przedstawieniu tego zwierzęcia jako obiektu kultu oraz omówieniu zmian zachodzących w jego wizerunku, a także przypisywanych mu przez wyznawców kompetencjach. Konieczne było również przedstawienie miejsc oraz sposobów oddawania dzikowi czci przez plemiona celtyckie. W rozdziale wyróżniłam dwa podrozdziały, odpowiadające poszczególnym fazom ewolucji wierzeń. W pierwszym z nich omówiłam najwcześniejszy etap wierzeń związanych z dzikiem, czczonym jako uosobienie sił przyrody; ta faza była charakterystyczna dla wszystkich trzech grup celtyckich. Drugi podrozdział przeznaczyłam na prezentację kolejnego etapu przemian, w którym następowała stopniowa antropomorfizacja pierwotnego Boga Dzika. Na tym etapie, oprócz nowej postaci, przypisano dzikowi także szereg nowych kompetencji i funkcji.

Trzeci rozdział traktuje o ostatniej, najpóźniejszej fazie wierzeń. Wtedy to, pod wpływem kultów i mitologii rzymskiej, wykształciła się zupełnie nowa kultura określana jako gallorzymska (na kontynencie) lub brytorzymska (na Wyspach), łącząca elementy dawnej kultury celtyckiej z elementami kultury rzymskiej. Omówienie ewolucji wizerunku oraz funkcji Boga Dzika jest konieczne ze względu na to, że w ramach poszczególnych grup celtyckich występowały znaczące różnice w tej kwestii. Znamienne jest, że w odniesieniu nie do wszystkich grup Celtów wierzenia te przeszły pełną ewolucję, której efektem było wytworzenie kultury i wierzeń gallo-rzymskich. Pewne odmienności możemy także zaobserwować w sposobie oddawania czci oraz wyborze miejsc, w których sprawowano kult dzika.

Rozdział czwarty poświęciłam kwestii pochówków dzików oraz roli i znaczeniu tego obrzędu dla Celtów. Wspomniany zwyczaj był niezwykle popularny u Celtów wszystkich trzech grup, a także wśród pozostałych Indoeuropejczyków. Jednak istniały znaczne różnice w charakterze pochówków w poszczególnych plemionach. Dziki chowano osobno, jak i w grobach zwierzęco-ludzkich. Problematyczna pozostaje także kwestia, czy różnice w rodzajach oraz miejscach pogrzebów wynikają z odmiennych tradycji leżących u podstaw tych zwyczajów, czy też z czasem nastąpiła ewolucja wierzeń i owe zmiany są właśnie nimi spowodowane.

Materiały uzupełniające do niniejszej pracy umieściłam w *Aneksie*. Znalazło się tam omówienie kultu dzika i jego ewentualnych przejawów na ziemiach polskich, które stanowiły teren peryferyjnego osadnictwa celtyckiego. W tym krótkim tekście podjęłam próbę wychwycenia wszystkich celtyckich elementów wierzeń i tradycji związanych z dzikiem, które możemy znaleźć na ziemiach polskich, oraz stwierdzenia, czy część z nich nie stanowi, jak proponują niektórzy badacze, późniejszego wytworu. W kolejnej części *Aneksu* umieściłam imiona bóstw i postaci mitologicznych, które przywołuję w pracy. *Aneks* także zawiera wykaz zabytków związanych z kultem dzika.

Charakterystyka bazy źródłowej

Problem ujęty w temacie niniejszej pracy został omówiony na podstawie przekazów autorów antycznych, rodzimych tekstów celtyckich pochodzących z Wysp Brytyjskich, epigrafiki, mennictwa oraz znalezisk archeologicznych. Szczególną trudność w prowadzeniu badań stanowi brak rodzimych źródeł pisanych wytworzonych przez Celtów kontynentalnych, w których omówione zostały kwestie dotyczące ich kultury czy wierzeń. Sytuacja taka rodzi konieczność oparcia analiz na przekazach greckich i rzymskich. Nie można też zapomnieć, że najstarsze z tych tekstów w większej części są zachowane fragmentarycznie, co utrudnia pracę badawczą.

Nieco inaczej prezentuje się kwestia rodzimych źródeł narracyjnych w Irlandii oraz Brytanii, gdzie doszło do wytworzenia literatury celtyckiej. Jednak ze względu na czas jej powstania oraz fakt, że została spisana przez mnichów, powinna być traktowana z dużą ostrożnością. Wynika to przede wszystkim z chronologii wspomnianych tekstów oraz wpływu, jaki tradycja chrześcijańska wywarła na mity celtyckie. Długi czas funkcjonowania wspomnianych mitów sprawia, że aby zachować rzetelność badań, należy przeanalizować zawarte w nich informacje.

Nie można także zapomnieć o trudnościach pojawiających się w trakcie analizy źródeł archeologicznych. Wynika to poniekąd z faktu, że części znalezisk nie da się w sposób pewny i jednoznaczny powiązać z konkretną grupą etniczną. Utrudnia to proces badawczy, szczególnie w przypadku najwcześniejszych chronologicznie znalezisk, których nie można zweryfikować za pomocą innych rodzajów źródeł.

Należy również podkreślić charakter wykorzystywanych w pracy źródeł epigraficznych, które powstały przede wszystkim w okresie gallorzymskim. Ze względu na okres powstania w znacznym stopniu odzwierciedlają one wpływy rzymskie, szczególnie wyraźnie zaznaczające się w sferze wierzeń. Zatem przekazy inskrypcyjne także należy traktować z dużą ostrożnością, biorąc pod uwagę zmiany, jakie mogły w nich zajść pod wpływem wierzeń rzymskich. Jednak ze względu na popularność napisów wotywnych wśród ludności celtyckiej inskrypcje mogą stanowić cenne źródło, pozwalające

odnaleźć ślady czy pozostałości pierwotnych wierzeń celtyckich. Jest to niezwykle istotne dla wykazania, jak kształtował się i ewoluował kult związany z dzikiem pod wpływem różnorodnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych.

Problemem w korzystaniu z poszczególnych źródeł jest ich fragmentaryczność. Z tego powodu w konkretnych przypadkach, w odniesieniu do długich okresów czasu, nie udało się odnaleźć reprezentacji w żadnym z czterech wykorzystywanych w tych badaniach rodzajów źródeł. Stanowi to utrudnienie, szczególnie wtedy, gdy zasadniczym celem jest wychwytnie zmian zachodzących w postrzeganiu czy przedstawianiu dzika w kulturze starożytnych Celtów. W związku z tym niektóre kwestie dotyczące dzika należy traktować jako hipotetyczne, pamiętając o niewystarczającym oparciu wniosków w źródłach.

Niezwykle cenne wiadomości uzupełniające informacje znane z przekazów starszych autorów, a odnoszące się do rozmieszczenia i zwyczajów plemion celtyckich w Galii oraz Brytanii podaje Gajusz Juliusz Cezar w *Commentarii de bello Gallico*. Jest to źródło tym cenniejsze, że jego autor był naocznym świadkiem i uczestnikiem opisywanych przez siebie wydarzeń. Jednak fakt, że Gajusz Juliusz Cezar to przede wszystkim wódz i najeźdźca, spowodował, iż nie udało mu się, szczególnie w odniesieniu do opisywanych przez niego wierzeń celtyckich, zachować pełnego obiektywizmu. Szczególnie wyraźnie jest to widoczne we fragmentach tekstu poświęconych kulturze, życiu codziennemu oraz wierzeniom. Cezarowi nie udało się także uniknąć uproszczeń, np. nazywania bogów celtyckich imionami bóstw rzymskich, co nie odzwierciedla faktycznego układu panteonu plemion celtyckich zamieszkujących Galię. Jako jeden z pierwszych, autor ów wspomina o wierze Celtów w reinkarnację, co w połączeniu z cechami przypisywanymi dzikowi przez jego wyznawców jest niezwykle istotnym dla badań zagadnieniem.

Ważne źródło stanowi także przekaz piszącego w I wieku p.n.e. Diodora Sycylijskiego pt. *Βιβλιοθήκη*. Autor ten, poruszając liczne kwestie związane z Celtami, wspomina m.in. o tzw. kęsie bohatera, który ściśle wiąże się z omawianą w tej pracy symboliką dzika w kulturze celtyckiej. Z tekstu Diodora dowiadujemy się również o używanych w czasie wojen celtyckich trąbach bojowych. Wskazanie tych instrumentów jest istotne dla opraco-

wywanego tematu ze względu na, potwierdzone znaleziskami, umieszczenie na końcu trąb wykutych z metalu łbów dzików. W tekście Diodora pojawia się fragment poświęcony, zauważonej już przez Cezara, wierze Celtów w wędrówkę dusz i możliwość ich ponownego wcielenia się.

Interesujący z mojego punktu widzenia jest datowany na 200 rok n.e. tekst Atenajosa noszący tytuł *Δειπνοσοφισταί*. Autor tego tekstu, podobnie jak Diodor Sycylijski, opisuje celtycki zwyczaj ofiarowania największym bohaterom szynki dzika.

Waleriusz Maksymus w ogłoszonej w I wieku n.e. pracy *Factorum et dictorum memorabilium libri nonem* podał ciekawą, ze względu na badane zagadnienie, informację dotyczącą wiary Celtów w wędrówkę dusz. Wzmianki na temat Celtów, ich zwyczajów oraz wierzeń związanych z reinkarnacją znajdziemy także u Pomponiusza Meli. Ów piszący w I wieku n.e. geograf rzymski w swoim tekście *De Chorographia libri tres* zawarł m.in. niezwykle interesujące informacje o druidach.

Wśród źródeł pisanych pozytywnie wyróżnia się praca Lukana *Bellum Civile*. Jako pierwszy podaje on imiona trzech, uznanych przez niego za najważniejsze, bóstw celtyckich: Esusa, Taranisa i Teutatesa. W kontekście omawianego w pracy tematu bóstwa te są istotne, ponieważ Celtowie wiązali je z dzikiem. Oprócz wspomnianej trójcy bóstw autor ten przekazuje ciekawe informacje na temat miejsc, w których plemiona celtyckie oddawały cześć swoim bogom. Omawia także kwestię związaną z wiarą Celtów w reinkarnację.

Pomocna w moich badaniach była także praca Florusa *Epitome de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo*, której autor podaje ciekawą informację na temat rodzajów i sposobów składania ofiar przez Celtów. Wzmianka ta pozwala na określenie sposobów sprawowania kultów przez plemiona celtyckie.

Z IV wieku n.e. pochodzi przekaz Ammiana Marcellina *Rerum gestarum libri*, zawierający ważne dla badanego zagadnienia informacje dotyczące składanych przez Celtów ofiar. Pomocniczą funkcję spełnia, stosunkowo rzadko przywoływany, tekst Heschiusza. Wprawdzie stanowi ów tekst jedynie „encyklopedyczny” zbiór haseł, jest jednak ważny, przede wszystkim dlatego, że gromadzi materiał pochodzący z wielu prac antycznych.

Na podstawie wspomnianych prac można określić zarys terenów zajmowanych przez Celtów. Prace te ukazują także przegląd podejmowanych przez plemiona celtyckie działań politycznych oraz ich tradycje, zwyczaje i obrzędy religijne. Analizując przekazy autorów antycznych, należy pamiętać o dużej niechęci, którą żywili w stosunku do Celtów. W związku z tym odnoszące się do nich zapisy trzeba traktować z dużym krytycyzmem, pamiętając, że autorzy przekazywali informacje o wrogu.

Odrębny rodzaj źródeł narracyjnych stanowią wspomniane już kilkakrotnie mity i opowieści celtyckie. Do naszych czasów przetrwały w średniowiecznych manuskryptach, pochodzących przede wszystkim z Irlandii. Wprawdzie z powodu swego późnego pochodzenia nie mogą być podstawowymi źródłami dla prowadzonych badań, jednak ze względu na tematykę nie można o nich nie wspomnieć.

Do najważniejszych należy walijski cykl mitologiczny noszący tytuł *Mabinogion* (1976, 1992, 1993)⁴. Składa się on z czterech tzw. gałęzi. Dla tematu omawianego w tej pracy istotny jest najstarszy z tekstów tego cyklu, opowiadający o staraniach Kulhwecha, który chciał poślubić Olwenę. Ważnym elementem wspomnianego mitu było polowanie na potężnego dzika Twrch Trwytha.

Uczni dzielą zazwyczaj literaturę staroirlandzką na cztery podstawowe cykle: mitologiczny, ulsterski, feniński oraz historyczny, określane także jako królewski (DILLON, 1946; CARNEY, 1955; GANTZ, 1981). Ze względu na tematykę pracy w kręgu naszego zainteresowania pozostaną pierwsze trzy spośród wymienionych⁵. Czwarty z nich nie powinien być brany pod

⁴ W przypadku sag celtyckich konieczne jest korzystanie z więcej niż jednego wydania, ponieważ teksty te funkcjonują w kilku wersjach w zależności od rękopisu, w którym się zachowały. W tym przypadku tekst zachował się w dwóch walijskich manuskryptach: *Llyfr Gwyn Rhydderch* [*Biała Księga z Rhydderch*], datowanym na ok. 1350 rok, oraz *Llyfr Coch Hergest* [*Czerwona Księga z Hergest*], powstałym w latach 1382–1410 (zob. CHARLES-EDWARDS, 1970: 263–298).

⁵ Większość wątków zawartych w pierwszych trzech cyklach wywodzi się z najdawniejszego, pogańskiego dziedzictwa kulturowego Celtów (LIPŃSKI, 1995: 57). Z badań wynika także, iż wątki poszczególnych cykli wykazują istnienie trzech głównych warstw historyczno-kulturowych. Pierwszy z wymienionych, **cykl mitologiczny**, obejmuje najdawniejszą i najbardziej archaiczną literaturę. W jego skład wchodzi liczne dzieła, z których dla niniejszej pracy istotna jest *Lebor Gabála Éirenn* [*Leabhar Gabhála Éireann*],

uwagę ze względu na fakt, że dotyczy głównie czasów chrześcijańskich. Ponadto jego bohaterami są w większości otoczone legendą postacie uznawane za historyczne, żyjące w VII–VIII wieku⁶.

Do najcenniejszych źródeł epigraficznych należą inskrypcje zebrane w *Corpus Inscriptionum Latinarum*, zwłaszcza tom XIII poświęcony napisom inskrypcyjnym z terenów Galii i Germanii. Pozwalają one wychwycić następującą powoli romanizację wierzeń celtyckich, także tych dotyczących dzika i bóstw z nim związanych, które zostają połączone z bogami rzymskimi. Cenny jest również wybór inskrypcji zawarty w *Inscriptiones Latinae Selectae*, a przede wszystkim zamieszczony w nim materiał epigraficzny dotyczący terenów Galii i Brytanii. Pomocny jest tom VII *Corpus Inscriptionum Latinarum* prezentujący materiał epigraficzny z terenów Brytanii. Do zbadania kwestii bóstw związanych z dzikiem i pochodzących z terenów Brytanii przydatne są również inskrypcje opublikowane w *The Roman Inscription of Britain*.

kompilacja pieśni dawnych filiów oraz licznych późniejszych uzupełnień. Choć treść utworu jest mocno pogmatwana, to jej uważne prześledzenie pokazuje, że może ona stanowić pewne odzwierciedlenie najstarszych dziejów Irlandii. Dodatkowo, ze względu na omawiany temat, niezwykle ważnym elementem jest występująca w utworze pieśń Amerigena. Poeta utożsamia w niej swoje istnienie z przejawami otaczającego go świata, między innymi z dzikiem. Cykl ulsterski opowiada o bohaterskich czynach Conchobara mac Nesy i Wojowników Czerwonej Gałęzi. Żyli oni prawdopodobnie w czasach narodzin Chrystusa. Najbardziej znaną postacią cyklu jest Cú Chulainn. Za powstaniem cyklu w początkach naszej ery przemawiają opisane w nim obyczaje. Pomiędzy nimi a opisanymi zwyczajami plemion galijskich dokonany przez starożytnych historyków z kręgu kultury grecko-rzymskiej istnieje wiele podobieństw. Podobne są opisy sposobu walki, uzbrojenia, obcinania głów przeciwnikom. Cykl feniański koncentruje się na osobie Fionna mac Cumhailla i jego towarzyszy, nazywanych „Fianna”. Chronologicznie nie powstał on dużo później od ulsterskiego, z tym że jego bohater żył naprawdę (МАСКИЛЛОП, 1985), a jego śmierć w 283 roku zintensyfikowała powstawanie podań. W opowieściach tego cyklu pojawia się, niezwykle istotna dla tematu pracy, postać Diarmuida oraz wspomniany już dzik z Ben Gulben. Uzupełnieniem historii Diarmuida i dzika jest mit o jego ucieczce z narzeczoną o imieniu Fionna Grainne (*Torui gheacht Dhiarmada...*), zakończony starciem z dzikiem.

⁶ Do osób przedstawionych w cyklu królewskim należy m.in. zmarły w 624 roku król Leinsteru Ronan. Wydarzenia z nim związane zrelacjonowane są w opowieści *Finngal Rónáin*.

Istotną grupą źródeł do badań nad rolą dzika pozostaje szeroko rozumiane mennictwo Celtów. W tego rodzaju materiale badawczym możemy wyróżnić bardzo dużą reprezentację typów i odmian monet pochodzących z różnych terenów znajdujących się pod panowaniem licznych plemion celtyckich. Na wspomnianych emisjach widnieją ikonograficzne wyobrażenia dzika przedstawianego w różnorodny sposób. Dzikowi towarzyszy zazwyczaj bogata gama symboli, które wskazują na odmienne rodzaje wierzeń oraz kultów. Źródła numizmatyczne są szczególnie cenne ze względu na ich bezsprzecznie celtycką proveniencję. Wprawdzie wiadomo, że część typów monet była inspirowana stylistyką emisji greckich lub rzymskich, jednak Celtowie nie powielali tych wzorów. Można zauważyć pewne wzorowanie się na rozwiązaniach graficznych monet wspomnianych ludów, ale Celtowie zawierają w nich własną treść, związaną z ideologią propagowaną przez władców w danym okresie.

Niezwykle ważnym rodzajem źródeł, pozwalającym na weryfikację innych materiałów, są związane z dzikami „znaleziska archeologiczne” z terenów zajmowanych przez Celtów. Ze względu na definicję tego typu źródeł (MAETZKE, 1986: 246–302) będą to z jednej strony wszelkiego rodzaju wytwory celtyckie przedstawiające dzika, takie jak: figurki, naczynia, a z drugiej strony obiekty nieruchome, jak groby czy oppida. Pierwszą grupę interesujących mnie ze względu na zakres tematyczny pracy znalezisk stanowią różnego typu figurki, rzeźby i płaskorzeźby z motywem dzika. Bogata ich reprezentacja pochodzi z terenów Brytanii. Drugą grupę znalezisk stanowią wszelkiego rodzaju płaskorzeźby, naczynia i szeroko rozumiana ceramika, na której przedstawione zostały dziki lub sceny z nimi związane. Trzecią grupę źródeł archeologicznych stanowią groby oraz ich wyposażenie. Są to materiały dwojakiego rodzaju: czasami dziki chowano w osobnych grobach, a czasami szczątki tych zwierząt stanowiły część wyposażenia grobów ludzkich.

Wśród omówionych źródeł najbardziej przydatne były inskrypcje oraz znaleziska archeologiczne. Znaczna ilość tego materiału badawczego pozwala na jego dokładną analizę. Nie ma także większego problemu z rozróżnieniem znalezisk pochodzących z okresu przed podbojem rzymskim, dzięki czemu mamy możliwość badania „czysto” celtyckich wytworów. Istotne uzupełnienie tych źródeł stanowiły przekazy autorów an-

tycznych, choć obarczone są niestety znacznym subiektywizmem. Cennym źródłem informacji o wierzeniach Celtów i ich stosunku do dzika są sagi celtyckie. W tym przypadku trzeba jednak brać pod uwagę czas ich powstania oraz wpływ mnichów, którzy je spisali.

Stan badań

Wśród opracowań poświęconych dzikowi dominują prace, w których omawia się badania oraz zabytki archeologiczne oparte na znaleziskach materialnych związanych z interesującym nas zwierzęciem. Ze względu na znaczenie dzika dla Celtów jest on wspominany w większości opracowań poruszających problematykę wierzeń oraz życia codziennego, ale informacje na jego temat mają charakter poboczny. Wprawdzie w historiografii zachodnioeuropejskiej można zauważyć tendencję sięgania do kwestii związanych z symboliką i ze znaczeniem poszczególnych zwierząt w życiu Celtów, brakuje jednak całościowego ujęcia tego tematu. W większości prac, w których poruszono zagadnienie dzika w wierzeniach celtyckich, pobieżnie omówiono pojedyncze kwestie dotyczące różnych zwierząt. Autorzy nie przebadali materiału źródłowego z terenów zajmowanych przez wszystkie trzy grupy celtyckie dla jednego wybranego zwierzęcia. Znaczna część opracowań, do których sięgałam w poszukiwaniu materiałów na temat dzika, dotyczy znalezisk archeologicznych, numizmatyki, religioznawstwa oraz wierzeń celtyckich. Przydatne, ze względu na omawiany w pracy temat, były także książki w ogólny sposób przedstawiające kwestie związane z Celtami.

Do najciekawszych, a zarazem najwięcej wnoszących do badań nad dzikiem publikacji należą prace Jennifer Foster. W pierwszej z nich autorka w wyczerpujący sposób omawia znaleziska z terenów Wysp Brytyjskich – 22 brązowe figurki dzików (FOSTER, 1977a). Pracę tę doskonale uzupełnia druga publikacja Jennifer FOSTER (1986), poświęcona pojedynczemu znalezisku grobowemu z Lexden. Ciekawy jest także artykuł na temat brązowej figurki dzika odnalezionej w Guilden Morden (FOSTER, 1977b). Wspo-

mniane prace są cenne dla opracowania niniejszego tematu, ponieważ zbierają cały materiał dotyczący znalezisk figurek dzików funkcjonujących w kulturze Celtów grupy północnej, znany do końca lat sześćdziesiątych XX wieku.

Wśród prac o znaleziskach i badaniach archeologicznych dotyczących figurek dzików wartościowy jest stosunkowo wczesny, bo dziewiętnastowieczny, artykuł Edwarda L. BARNWELLA (1871) poświęcony brązowemu posążkowi z Gear-Fawr. Wagę wspomnianego tekstu podnosi fakt, że został on opublikowany niedługo po odkryciu figurki, a więc jest pierwszą publikacją na temat tego znaleziska.

Ciekawych informacji na temat znalezisk grobowych Celtów grupy północnej oraz wyposażenia grobów dostarczają artykuły Iana M. STEADA (1986), Williama GREENWELLA (1906) oraz Thomasa C. LETHBRIDGE'A (1954). Stanowią one pierwsze publikacje wspomnianych znalezisk. Z nowszych prac o znaleziskach grobowych zawierających szczątki dzików do szczególnie ciekawych, ze względu na chronologię znalezisk, należą artykuły Angeli BOYLE (2004: 481–485) oraz dra Jeremy'ego HILLA (2002). Wspomniane teksty zostały poświęcone wynikom badań archeologicznych, prowadzonych po roku 2000 w Wetwang Slack i Ferrybridge. Ważną publikacją dotyczącą pochówków dzików na terenach Celtów grupy wschodniej jest ogłoszona stosunkowo dawno, bo w latach 1933–1934, praca autorstwa Lajosa MÁRTONA (1933–1934: 128–165).

Ze względu na sceny mitologiczne przedstawione na płytach A oraz E kotła z Gundestrup znaczącą rolę w opracowaniu niniejszego tematu, zwłaszcza kwestii dotyczących Celtów grupy wschodniej, będą odgrywały prace i artykuły poświęcone właśnie temu znalezisku⁷. Podobny rodzaj zabytku oraz fakt, że na nim również uwieczniono dziki, spowodował, że w moich badaniach pomocna była także praca Olego Klindt-Jensena poświęcona kotłowi z Brá (KLINDT-JENSEN, 1953). Unikalny charakter znalezisk z terenów Półwyspu Iberyjskiego sprawił, że ważną rolę w powstawa-

⁷ Na temat kotła z Gundestrup zob. DREXEL, 1915: 1–36; ARBMAN, 1948: 109–116; BÉMONT, 1979: 69–99; KLINDT-JENSEN, 1961; OLMSTEAD, 1979; BERGQUIST, TAYLOR, 1983; BENNER LARSEN, 1985: 561–574; BERGQUIST, TAYLOR, 1987: 10–24; HACHMANN, 1990: 568–903.

niu niniejszej pracy odegrały publikacje autorów hiszpańskich. Wśród nich bardzo pomocna była publikacja Joaquina Rodriguesa dos Santos Juniora, w której zawarte zostały informacje na temat niezwykle ciekawego znaleziska z Picote w Portugalii. Na podstawie jego analizy można zakładać, iż w tym miejscu znajdowało się sanktuarium poświęcone Bogu Dzikowi (SANTOS JÚNIOR, 1963: 396–401). Istotne dla tematu niniejszej dysertacji były prace o granitowych posągach dzików, figurach charakterystycznych dla terenów Półwyspu Iberyjskiego. Spośród nieco starszych prac do najcenniejszych, ze względu na przedstawiany tutaj temat, należy publikacja Guadalupe Lópeza-Montegaudo (LÓPEZ MONTEGAUDO, 1989), w której autor zestawiał 280 granitowych posągów z terenów Półwyspu. Najnowszy stan badań został opublikowany w dwóch artykułach Jesúa R. ALVAREZA-SANCHISA (1993: 157–168; 2003: 346–379).

Odrębny rodzaj opracowań w pewien sposób powiązanych z dzikiem stanowią artykuły i katalogi poświęcone mennictwu celtyckiemu. Zajmują one niezwykle ważne miejsce ze względu na bardzo liczną reprezentację monet przedstawiających wyobrażenie dzika. Dla grupy północnej jednym z najlepszych katalogów jest praca Roberta D. VAN ARSDELLA (1989), w której autor zebrał monety celtyckie wszystkich typów pochodzące z terenu Wysp Brytyjskich i stworzył z nich logicznie ułożoną całość. Drugim z katalogów, o którym warto wspomnieć, jest praca Dereka F. ALLENA (1995) poświęcona monetom celtyckim. Stan badań w tej materii doskonale wzbogacają artykuły oraz szeroki wybór opracowań (ALLEN, 1980; NASH, 1987; CREIGHTON, 2000). Problematykę uzupełniają bardzo bogata literatura poświęcona monetom emitowanym przez konkretne plemiona. W opisie mennictwa Celtów kontynentalnych – wśród monet tej grupy najwięcej jest egzemplarzy z dzikami – pomocne są katalogi: Günthera DEMBSKIEGO (1998) dla grupy wschodniej oraz stosunkowo starszy, ale nadal aktualny *l'Atlas de Monnaies Gauloises* Henri de LA TOURA (2000).

Interesująca i wciąż aktualna, mimo stosunkowo wczesnej daty wydania, jest praca Paula JACOBSTHALA (1944). Wspomnianą publikację z powodzeniem wykorzystuje się w licznych opracowaniach dotyczących kultury i sztuki celtyckiej. Doskonale uzupełniają ją późniejsze teksty przedstawiające i omawiające nowsze znaleziska (AUBERT, 1966; BAIN, 1973; FINLAY, 1973; LINDGREN, 1980; MEGAW, MEGAW, 1989; LAING, LAING, 1992).

Osobny rodzaj opracowań stanowią prace, w których zostały omówione kwestie dotyczące religii i religioznawstwa oraz wierzenia i mitologia celtycka. Należy wspomnieć m.in. książki Georga DUMEZILA (1924; 1966) oraz Mircei ELIADEGO (1959; 1961; 1978). Wśród ciekawych publikacji z dziedziny religioznawstwa trzeba także wymienić prace Bronisława MALINOWSKIEGO (1990) oraz Andrzeja SZYJEWSKIEGO (2001). Z nowszych publikacji na czoło wysuwają się prace: Mirandy GREEN (1989; 1992a; 1992b; 1992c), Hildy R. ELLIS-DAVIDSON (1988), Jeana MARKALE'A (1985) czy Anne Ross (1967; 1986a; 1986b). Wymienieni badacze skupiają się przede wszystkim na opisie wierzeń Celtów wyspiarskich i pomijają plemiona znane z kontynentu.

Agnieszka Bartnik

Moccus A boar in Celt beliefs

Summary

Celt tribes had a developed system of beliefs. Animals played an important role in Celt cults. A boar was one of the most important animals. Initially, it was worshipped as a manifestation of the forces of nature. Only later, did they begin to worship anthropomorphic gods, a boar being one of their attributes. Celts admired strength, aggression, and fertility of this animal. For that reason they worshipped it as an attribute of a war god. The pictures of a boar were readily placed on weapons, among others, on swords and shields. The figures presenting a boar were a popular decoration of the helmets of Celt warriors.

Celts worshipped a boar as a lunar animal. They also believed in its connections to the spirit world. The sagas and Celt stories include numerous supernatural and magic boars coming from the spirit world. The monuments of these animals were placed in necropolies probably to make them perform the function of a psychopomp.

Some tribes worshipped a boar because of its connections with fertility cults and the so called annual cycle. The very animals accompanied many gods and goddesses, as well as played a role of sacrificial animals. The cases of boar burials similar to human burials are also known.

Unquestionably, boars, irrespective of gender, were one of the most important animals in Celt beliefs and traditions.

Agnieszka Bartnik

Moccus Das Wildschwein im keltischen Volksglauben

Zusammenfassung

Keltische Stämme hatten ein ausgebautes Volksglaubenssystem. Eine wichtige Rolle spielten dabei Tiere, von denen eines der wichtigsten das Wildschwein war. Zunächst war der Eber als eine Verkörperung der Naturkräfte verehrt, dann wurden anthropomorphe Gottheiten verehrt, deren Attribut auch Eber war. Die Kelten waren von Kraft, Aggression und Fruchtbarkeit des Tieres gefesselt, deshalb war der Eber von ihnen als ein Attribut der Kriegsgötter verehrt. Ebers Bilder wurden gern an der Waffe, u.a.: an Schwertern und Schutzschilden platziert und Ebers Figürchen dienten oft zur Verzierung der Helme von keltischen Kriegerern.

Die Kelten hatten das Wildschwein als ein Mondtier angebetet und glaubten an seine Verbindungen zum Jenseits. In keltischen Sagen und Geschichten erschienen zahlreiche übernatürliche, magische, aus dem Jenseits stammende Eber. Ihre Statuen wurden auf den Friedhöfen wahrscheinlich als Psychopompoi (Seelengeleiter) aufgestellt.

Manche Stämme verehrten Wildschweine wegen deren Beziehungen zu Fruchtbarkeitskulten und zum sog. alljährlichen Zyklus. Diese Tiere begleiteten viele Götter und Göttinnen und dienten als Opfertiere. Es sind solche Fälle bekannt, dass Wildschweine ähnlich wie Menschen begraben wurden.

Abgesehen vom Geschlecht gehörten Wildschweine zweifellos zu den wichtigsten Tieren im keltischen Volksglauben und Brauch.

Na okładce brązowa figurka dzika z Neuvy-en-Sullias we Francji
Rysunek na podstawie dokumentacji: Barbara Konopka

Redaktor: Magdalena Starzyk
Projektant okładki: Małgorzata Pleśniar
Redaktor techniczny: Małgorzata Pleśniar
Korektor: Mirosława Żłobińska
Skład i łamanie: Bogusław Chruściński

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2033-5
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-499-8
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 10,75. Ark. wyd. 9,5
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 12 zł (+VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Cena 12 zł
(+ VAT)

„[...] Wtedy Cú Chulainn uległ wielkiej deformacji, tak że stał się przerażający, wielokształtny, dziwny i nie do poznania. Całe jego ciało zadrżało jak drzewo w wartkim nurcie lub sitowie w strumieniu. Każda kończyna, każdy staw, każdy koniec i każdy jego członek od stóp do głów. Dokonał szaleńczego wyczynu – kontorsji ze swoim ciałem wewnątrz skóry. Jego stopy, golenie i kolana odwróciły się do tyłu. Jego pięty, łydki oraz zadek przesunęły się do przodu. Ściągną jego łydek przeszły na przód jego goleni, a każdy duży okrągły węzeł był wielki jak pięść wojownika. Ściągną jego głowy naciągnęły się do jego karku i każde wielkie, niezmiernie, rozległe, niedające się obliczyć jak okrągła kula, tak wielka jak głowa miesięcznego dziecka. Potem jego twarz stała się czerwoną jamą. Wessał jedno ze swoich oczu w głąb czaszki tak głęboko, że dziki żuraw z trudem sięgnąłby go, by wyciągnąć z boku jego czaszki, tak by wróciło na jego policzek. [...] Jego usta zostały przekręcone przerażająco [...]”

(Táin, 2243–2278, tłumaczenie
Agnieszka Bartnik)

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-499-8

